

Оригинални научни рад
УДК: 94:329(497)"1940/1941"
DOI: 10.5937/zrffp55-54398

ПЛАНОВИ ВЕЛИКИХ СИЛА И АНТИОСОВИНСКО ДЕЛОВАЊЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ СТРАНАКА ЈУГОСЛАВИЈЕ И БУГАРСКЕ НА БАЛКАНУ (1940–1941)

Дејан Д. АНТИЋ¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш (Србија)

¹ dejan.antic@filfak.ni.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-3428-7161>

Примљен: 26. 10. 2024.

Прихваћен: 10. 6. 2025.

ПЛАНОВИ ВЕЛИКИХ СИЛА И АНТИОСОВИНСКО ДЕЛОВАЊЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ СТРАНАКА ЈУГОСЛАВИЈЕ И БУГАРСКЕ НА БАЛКАНУ (1940–1941)

Кључне речи:
земљорадничка
странка;
Бугари;
Краљевина
Југославија;
Велика Британија;
Други светски рат.

Сажетак. Уочи и за време Другог светског рата, постојала је јака веза између припадника југословенске Земљорадничке странке и Бугарског земљорадничког народног савеза (бугарске земљорадничке странке). Поменуте политичке групације чиниле су блок који се својим деловањем на Балкану отворено супротстављао све израженијој нацистичкој експанзији у Европи. Иако подвојене услед политичких трзавица, југословенска и бугарска земљорадничка групација, уочи Другог светског рата, стајале су на изразито пробританским и антинемачким позицијама. Имајући у виду значај њиховог антиосовинског деловања, у раду се на основу доступних извора и литературе реконструишу догађаји и процеси који су условили продубљивање сарадње између југословенских и бугарских земљорадничких странака уочи Другог светског рата. Нарочита пажња посвећена је и плановима великих сила, првенствено Велике Британије, према балканским државама током 1940. и почетком 1941. године.

Предрајне везе између југословенских и бугарских земљорадничких странака

Југословенска Земљорадничка странка и Бугарски земљораднички народни савез (бугарска земљорадничка странка: *Български земеделски народен съюз*) представљају политичке партије које су у међуратном периоду биле тесно повезане. Савез земљорадника Југославије је од 1920. године активно учествовао у политичком и парламентарном животу Краљевине СХС, касније и Југославије (Радојевић, 1990, стр. 115–127; Гавриловић, 1993, стр. 3–4; Симић, 2005, стр. 73; Исић, 2013, стр. 11–56). С друге стране, на територији Краљевине СХС, нашло се и више хиљада бугарских опозиционара који су били приморани на бекство након неуспелог комунистичког устанка 1923. године. Како је Септембарски устанак (1923) подржала и бугарска земљорадничка странка, приличан број њених чланова, касније и бораца против ВМРО-а, издегао је на територију Краљевине СХС. Највећи део бугарских пребеглица окупљао се око Константина Тодорова, бившег бугарског посланика у Београду и блиског сарадника Александра Стамболијског. Међу осталим емигрантима, своје уточиште у југословенској краљевини нашли су и Дамњан Велчев, Неша Тумангелов, Ангел Салев, Георги Димитров Гемето и други (Томанић, 2022, стр. 11, 74). Средином двадесетих година XX века Београд је важио за сигурно уточиште политичке емиграције из Софије, али и место на којем су се градиле везе између југословенских и бугарских земљорадника.

Деценију и по касније, уочи Другог светског рата, земљорадничка политичка групација у Југославији и Бугарској очима јавности виђена је као изразито пробританска и антинемачка политичка опција (Marjanović, 1979, стр. 77; Трбић, 1996, стр. 175; Димитров, 1968, стр. 56–59). Савез земљорадника у Србији остварио је сарадњу са политичким представницима бугарске земљорадничке странке, нарочито са њеним националним центром, који је уз то био и део уједињеног опозиционог (Отачественог) антивладиног блока. Антинацистички блок у Бугарској чиниле су још и Социјалдемократска партија, Демократска партија, Љапчев зговор,

Радикална партија, Народно-прогресивна партија, организација „Звено” и Комунистичка радничка партија (до потписивања немачко-совјетског пакта августа 1939. године) (Гавриловић, 1993, стр. 10; Barker, 1977, стр. 68; Димитров, 1968, стр. 52).

Још октобра 1919. године у Србији је основан Савез земљорадника. У исто време, али независно од Србије, у Босни и Херцеговини сељаци су организовали Тежачки савез, у Далмацији су били повезани у Сељачкој слози, док је у Словенији 1919. године основана Самостална кметијска странка. Све четири организације прихватиле су јединствени програм Савеза земљорадника на конгресу одржаном августа 1920. године. За председника странке изабран је Милан Гавриловић, а за потпредседника Јован Јовановић, звани „Пижон”. На парламентарним изборима 1920. године било је изабрано 39 земљорадничких посланика. У периоду нацистичко-фашистичке европске експанзије, у редовима добро организоване Земљорадничке и Радикалне странке дошло је до изненадног цепања. Једно крило земљорадника одвојио је професор Драгољуб Јовановић формирајући Народну сељачку странку (НСС, 1940). С друге стране, од највећег дела јаке и моћне Радикалне странке формирана је Југословенска радикална заједница (ЈРЗ, 1936), која је врло брзо преузела примат на политичкој позорници (Гавриловић, 1993, стр. 4; Симић, 2005, стр. 73; Радојевић, 1990, стр. 125–127).

Попут југословенских, и код бугарских чланова земљорадничког покрета временом је због разноразних политичких трзавица долазило до одвајања на неколико политичких струја (десне, умерено десне и леве). Др Георги Димитров Гемето, лекар, главни човек ове странке (десна оријентација²), уочи мартовских дешавања 1941. године налазио се као политички емигрант у Београду (Димитров, 1968, стр. 55; Котев, 1994, стр. 66–67). Претходно је успео да уз помоћ Британске обавештајне службе напусти територију Бугарске (Barker, 1977, стр. 58).

Против надируће фашизма и нацизма у југоисточној Европи

Југословенски и бугарски земљорадници активно су радили на спречавању све извесније фашистичке и нацистичке доминације у југоисточној Европи. У време владе Милана Стојадиновића (1935–1939) и нескривеног ослоња на државу сила Осовине, њихова делатност била је дубоко конспиративна. Међутим, период компромисне владе Драгише Цветковића и др Влатка Мачека (1939–1941) обележен је отвореним покушајем појединаца из земљорадничког блока да се нацистички продор на Балкан спречи стварањем

² Ова политичка струја позната је као „Бугарски земљораднички народни савез ’Александар Стамболијски’ – Пладне”.

једног одбрамбеног система од Београда, преко Софије до Анкаре (Петковић, 1968, стр. 63).

Исту акцију здушно је подржавала Велика Британија, мада се може рећи да је она заправо била њен иницијатор и покровитељ. Нарочито се истакла британска обавештајна секција за Балкан (Секција „D”), која је у другој ратној години (пролеће 1940. године) била у Краљевини Југославији веома активна припремајући превентивне антинемачке саботаже мањег обима. Британска обавештајна служба је своје деловање усмерила и на одређене политичке групације, првенствено на Земљорадничку странку (Barker, 1977, стр. 269).

Британска одлука да се по капитулацији Француске у јуну отпочне са стварањем базе у Грчкој и да се из Каира руководи активностима на читавом Балкану, условила је да Адолф Хитлер донесе одлуку о будућој инвазији на Грчку (*Nazi Conspiracy and Aggression*, 1946, стр. 101–103). Постојала је оправдана опасност за Немачку да ће Британци, који су 13. априла 1939. године гарантовали интегритет Грчке, не само заузети ваздухопловне базе на грчкој територији, са којих би могли да угрозе изворе нафте у Румунији, него да ће се и учврстити у Грчкој и образovati нови Солунски фронт. Зато је 4. новембра 1940. године била наређена израда плана за напад на Грчку, када је истовремено отпочела и широка политичка немачка акција придобијања Југославије. Већ у децембру је оперативни план (директива бр. 20) био завршен и по њему је 25 немачких дивизија (Упутство „25”)³ било спремно за деловање према Грчкој након што би преко Мађарске и Румуније прешле у Бугарску (Подухват „Марита”). У случају да Краљевина Југославија подлегне утицају Велике Британије, план је предвиђао да се исте снаге равномерно распореде и према Грчкој и према Југославији (*Nazi Conspiracy and Aggression*, 1946, стр. 101; Terzić, 1983, стр. 10–16; Popović, 1976, стр. 75).

Британска обавештајна служба је до овог податка дошла преко свог човека који је присуствовао тајном састанку високих немачких официра, којим је руководио фелдмаршал Валтер фон Браухич, начелник Врховне команде, у једном прашком хотелу, у децембру 1940. године. Сачувана немачка документа упућују да је то било 13. децембра 1940. године, док је југословенска обавештајна служба исти састанакместила између 10. и 19. децембра (Martienssen, 1948, стр. 97–98).⁴

Ратоборне планове према Краљевини Југославији је, након пада владе Милана Стојадиновића у фебруару 1939. године, имала искључиво Мусоли-

³ Двадесет и четири дивизије биле су пешадијске, оклопне и брдске, а последња је била специјална – Бранденбург, за субверзивно деловање.

⁴ Војни архив у Београду (=ВА), фонд: Немачка архива (=НА) – микрофилмована грађа из Националног архива у Вашингтону, серија докумената под ознаком „Т-501, ролна број 269, снимак 369. Наређење немачке Врховне команде – Упутство за примену операције ‘Марита’”.

нијева Италија, која је притом разматрала могућност да уз помоћ Хрватске сељачке странке и др Влатка Мачека створи независну хрватску државу и прикључи је Италији. На италијанско наваљивање, Хитлер се држао крајње резервисано из бојазни да би се напад могао завршити неуспешно као и у Албанији, и да би се могла умешати Москва. У руководству немачке Врховне команде постојао је план да се почетак грчко-италијанског рата искористи и за превентивни напад на Краљевину Југославију из правца Мађарске. Овај предлог је повучен, јер Хитлер није желео ширење рата на Балкану (према мишљењу Вилхелма Кајтла, фелдмаршал Лист није могао да гарантује успех). Заузет је био став да ће напад уследити само у случају дипломатског неуспеха у придобијању Југославије и њеног сврставања на британску страну. Дотле су немачки војни стратеги имали задатак да раде на унапређењу првобитног плана око кога није постојао консензус (Van Creveld, 1973, стр. 7, 10; Görlitz, 1965, стр. 162; Popović, 1976, стр. 66–67).

Почетком 1941. године на Балкану је постојала својеврсна пат позиција између Велике Британије и Немачке. Хитлерова Немачка пружала је подршку Италији, а Велика Британија Грчкој, док до директне војне конфронтације није долазило, иако је у октобру 1940. године избио грчко-италијански сукоб. С друге стране, за Немце је борба против Британаца била борба на живот и смрт, па је све требало подредити том великом одлучном сукобу. И Винстон Черчил, британски премијер, на идентичан начин доживљавао је овај спор и био је спреман да у критичној фази рата жртвује сваку владу и државу која би макар за тренутак успела да успори немачку агресију (Petranović, 1992, стр. 38). Према немачким плановима, инвазија на Грчку могла је да буде изведена тек по отопљавању снега – што је било у пролећним месецима. Високи немачки војно-управни саветник др Георг Кисел, баш као и тајна Хитлерова директива, потврђују да је то требало да буде 1. априла, када је након преврата у Београду планиран и напад на Југославију, али је ипак дошло до одлагања за неколико дана касније. Све до војне акције на Балкану, Немачка је подизала и појачавала противваздушну одбрану у Румунији и на све начине придобијала још увек неутралне балканске земље за приступање пакту трију сила.⁵

У поморском дневнику адмирала Ериха Редера забележен је 27. март као датум када је Немачка требало да нападне Грчку са подручја Југославије, заобилазећи на тај начин утврђену Метаксову линију (Martienssen, 1948, стр. 102). Овај датум, тачније два дана од приступања Југославије Тројном пакту, у доступним документима није евидентиран. Међутим, не може се искључити могућност да је тада планирана инвазија на Грчку. На поменути датум позивали су се и главни виновници догађаја од 27. марта у Југославији,

⁵ ВА, НА, кут. 27, фасцикла 5, документ број 11.

напомињући да се антинемачкој алијанси требало приклонити по цену губитка слободе, јер је, према њима, било јасно да ће Совјетски Савез и Америка ући у рат и на тај начин оптеретити нацистичку Немачку и ангажовати јој снаге на више фронтова. Такве поруке, разуме се, у дипломатској форми, пренео је и амерички пуковник Вилијам Донован, специјални изасланик америчког председника и незванични координатор секретара Ратне морнарице, а нешто касније и први човек SOE, касније CIA, за време своје тајне мисије у Југославији, Бугарској и Грчкој. Међутим, исто тако су постојали и нереални прорачуни о стварању снажног Солунског фронта, спајањем грчких, британских и југословенских снага. То је била измаштана процена и британског премијера Винстона Черчила, по којој би 70 удружених дивизија било усмерено на 30 немачких и због чега је и инсистирао да се Југославија што више притиска. Черчил је, такође, био мишљења да би такав јединствен и снажан фронт на Балкану застрашио Немце, па би преусмерили напад на СССР. Британце су нарочито у том смислу охрабривали извештаји о великој концентрацији немачких трупа у Пољској (Morewood, 2013, стр. 48–49).

Пресудни моменат за коначни прекид својеврсне немачко-британске пат позиције на Балкану представља закључење пакта о ненападању између Бугарске и Турске 17. фебруара 1941. године, чиме су обе стране најавиле да ће поштовати Балкански савез. Споразум је закључен, иако се Бугарска прибојавала да би Турска под притиском Велике Британије могла да је нападне, а да би се нападу, сходно балканском споразуму, придружиле и Краљевина Југославија и Грчка (*Foreign Relations of the United States*, 1958, стр. 283).

Политика Велике Британије према балканским земљама, првенствено према Југославији, Бугарској и Грчкој није одговарала силама Осовине. Стога је Берлин губио стрпљење и настојао да што пре реши питање Краљевине Југославије и њеног прилажења Тројном пакту. Без обзира на политичку тактику привлачења Београда на своју страну, у будућим нацистичким оперативним плановима Југославија је посматрана као потенцијални непријатељ који би дошао на ред за покоравање у случају да не прихвати „повољну” колаборацију, која је, поред обећања да се неће повређивати југословенска територијална независност, према појединим изворима, предвиђала и југословенски излаз на Егејско море уступањем Солуна. Поседовање ове грчке луке и града аутоматски је значило приступање антибританском блоку и сврставање Југославије на немачку страну. Заправо, било је то једно магловито обећање које је требало реализовати после завршетка рата, и у случају пораза Грчке, те стављања Солуна под контролу сила Осовине (Бјелајац, 2020, стр. 129).

Бугарско-турски пакт није пак одговарао и Лондону, јер је Турска нешто раније пребацила четрнаест својих дивизија према Бугарској. То је побудило наду западних савезника у проширење ратне коалиције против

Хитлера и Мусолинија. Међутим, Турска је одбила да потпише заједничку изјаву са Великом Британијом за одвраћање Бугарске и Југославије од приступања Тројном пакту. Обећала је да ће ући у рат једино уколико би је Немачка напала. Такође, одбијен је британски предлог да Турска дозволи коришћење ваздушног простора ради бомбардовања румунских рафинерија у Плоештију. Турска је приликом доношења одлука на штету западне коалиције имала у виду пораз Француске и неславно повлачење британских снага код Денкерка (*Foreign Relations of the United States*, 1958, стр. 283; Morewood, 2013, стр. 13–14, 23, 35; Калинова, 2011, стр. 259).

Британски притисак на Краљевину Југославију подразумевао се сходно савезништву из минулог рата. Притом су постојали разни предлози како кнеза Павла Карађорђевића придобити у рату против Немачке (Morewood, 2013, стр. 22–45). Знало се да ће кнез ступити у рат једино уколико би Италија својом акцијом угрозила Солун (Van Creveld, 1973, стр. 8). Слично је било и у Бугарској, услед важности источног Средоземља. Попут Југославије, и овде је постојала снажна антинемачка струја из табора земљорадничке странке, на коју је Велика Британија рачунала (Barker, 1977, стр. 68).

У Краљевини Југославији је још пре рата долазило до наоружавања земљорадничких присталица, док је у Бугарској током јануара 1941. године Георги Димитров Гемето, лидер земљорадника, од стране британске мисије снабдевен радио-станицом, експлозивом, оружјем и новцем како би извео пуч против цара Бориса и проосовинске владе у Софији. Услед великог броја препрека, пуч није успео, а бугарске државне власти су у фебруару 1941. године спровеле велико хапшење пробританских људи, који су били оптужени да су припремали побуну и рушење државног поретка. Највећи број ухапшених чинила су управо лица из земљорадничке странке која је ангажовала британска обавештајна служба. Гемето је успео да избегне хапшење тако што је побегао у југословенско посланство. Одатле су га људи из британске обавештајне службе у сандуку дипломатске поште пребацили најпре за Турску, затим у Египат, и напослетку у Београд, где је имао задатак да припрема оружане одреде за спровођење акција на територији Бугарске (Калинова, 2011, стр. 258–259; Тончев, 2009).

Јасно је да су Британци покушајем довођења политичких групација лојалних Лондону (међу којима су најревноснији били припадници земљорадничког блока), на чело југословенске и бугарске државе настојали да формирају јединствен одбрамбени блок према источном Медитерану у случају покушаја немачког продора. Тај блок је, према замисли британских стратега, требало да чине Југославија, Бугарска и Грчка. Међутим, након што је у Софији спречен пробритански пуч, отпочело се са несметаним пребацивањем немачких снага из Румуније и стационарањем њихових ваздухопловних база на територији Бугарске. Ове снаге су учврстиле власт

проосовинске владе у Софији и постале велика претња по безбедност Југославије и Грчке. И сама Бугарска је 1. марта 1941. године приступила Тројном пакту (Антић, 2021, стр. 164–165).

Баш тада, у периоду све већих немачких притисака на балканске државе и немачког наваљивања да Београд напусти политику неутралности, било је планирано упућивање једног дела британских експедиционих трупа (око 50.000 људи) под командом генерала Хенрија Вилсона у егејску Македонију и ка југословенској граници. Британци су сматрали да би се на овај начин Југославија подстакла да одмах ступи у рат, а уједно би се застрашили Бугари (*Foreign Relations of the United States*, 1958, стр. 304–305, 314; Morewood, 2013, стр. 22–45).

Хитлерова Немачка је притиске на Краљевину Југославију чинила још од приласка Јапана Тројном пакту 27. септембра 1940. године, па и много раније – приликом ступања француског генералштаба у везу са југословенским, око образовања експедиционог корпуса на Блиском истоку. Сазнање о овој комуникацији, до којег су нацисти дошли након што су запленили архиву француског генералштаба у Шаритеу, у немачким круговима протумачено је као жеља Југославије да у англо-француско-немачким противречностима заузме антинемачку страну (Бјелајац, 2020, стр. 109–136).

Услед све компликованијих геополитичких околности и опасности од отвореног сукоба са силама Осовине, кнез Павле Карађорђевић и југословенска влада су прихватили немачке концесије, те је Југославија 25. марта 1941. године приступила Тројном пакту. Два дана касније у Југославији је изведен војни пуч, а власт су преузели југословенски официри и политичари антигерманске и пробританске оријентације. Улога припадника земљорадничке странке у припремању амбијента за извођење пуча и одбацивању Тројног пакта била је значајна (Антић, 2021, стр. 161–162). О томе сведочи и писмо Хјуа Далтона, начелника Одељења за специјалне операције Енглеске тајне службе (SOE) за Југославију, упућено Черчилу 28. марта 1941. године у којем се, између осталог, наводи:

„Откако сам преузео SOE у Југославији потрошили смо најмање 100.000 фунти стерлинга. Новац је, углавном, отишао на финансирање Земљорадничке странке и остале видове подмићивања, укључујући и награде за повремене мање саботаже. Успели смо да образујемо и резервни фонд од 16 милиона динара који би се користио у случају да путнице из Лондона не могу да буду достављене. Мислим да смо добили добру противвредност за уложени новац. Благодаревши овом новцу наши агенти су били у могућности да одржавају пријатељске везе са главним Југословенима расположеним против сила Осовине (као што су Тупањанин из Земљорадничке странке и Трифуновић из Народне одбране), а наше агенције за тајну пропаганду непрестано су

подстицале народну жељу да се пружи отпор. У ствари, из трећег прилога ће вам бити јасно да је пуч у великој мери Трифуновићево дело, а да је стварну политичку подршку изван старе Владе пружила Српска земљорадничка странка – главни инструмент наше политике, која је на нашем платном списку.” (Јанковић, 2011)⁶

Након одбацивања Тројног пакта, удружени напад сила Осовина, 6. априла, Краљевину Југославију затекао је неспремном за рат. Није било до краја изведене мобилизације као ни војне сарадње са савезничким трупaма. Уз то је дошло до великог разарања градова међу којима је првог дана рата највише настрадао Београд. Коначно је југословенска војска доживела и пораз након свега 12 дана (Von Melentin, 1962, стр. 57; Николов, 1942, стр. 45–46; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1941, стр. 9, 15).

За време краткотрајног рата, бугарски земљорадници, формирајући герилске одреде, испунили су обећање да ће се супротставити немачкој агресији на Југославију. Један такав одред водио је Нешо Тумангелов, чији је отац Тодор био учесник бугарског Априлског устанка 1935. године и несудђени атентатор на цара Бориса. Овај одред борио се против немачких јединица на Градини код Цариброда, а потом повукао дубоко на југословенску територију, скривајући се једно време у околини Пирота, где је нешто касније дошао у додир са националним снагама које нису признале капитулацију.⁷

Други одред који је требало да формира лично Георги Димитров Гемето није ступио ни у каква дејства. На крају је Гемето емигрирао линијом Сарајево – Цетиње – Бока Которска, а одатле је једним британским бродом стигао у Јерусалим, где се састао са представницима југословенске владе (Томанић, 2022, стр. 58–59).

Како је Краљевина Југославија била чланица Балканског савеза, Бугарска није ступила у рат и њене трупе нису учествовале у почетним војним операцијама.⁸ Међутим, пошто је главни правац немачког напада ишао преко

⁶ У писму се помињу Милош Тупањанин (1893–1972), правник, индустријалац и политичар, који је један од оснивача Земљорадничке странке и члан њеног Главног одбора, као и српски четнички војвода Илија Трифуновић Бирчанин (1877–1943), који се од 1932. године налазио на челу Народне одбране (Јанковић, 2011).

⁷ Централен Државен архив – Софија, Фонд 164К – Околийско управление – Софија (1902–1944), единица описа 1, арх. единица 370. Пиротски четнически/комитетски отряд и вџдворяване на членовете в лагера Гонда Вода – дейността на Дражевиската чета за Нешо Тумангелов и др., стр. 13.

⁸ Југославија и Турска су биле чланице Балканског савеза. Према том уговору Турска је била у обавези да уђе у рат против оне балканске земље која би напала потписнице Савеза – Југославију, Грчку и Румунију и обратно. У овом случају то би била Бугарска која је, између осталог, и из тог разлога одлучила да остане неутрална у рату против Југославије и Грчке (*The Private War Journal of Generaloberst Franz Halder...*, 1950, стр. 44, 50).

територије Бугарске, југословенско ваздухопловство бомбардовало је Софију, Ћустендил и још нека погранична места. Тада су забележени и први бугарски губици у Априлском рату. Такође, било је губитака међу немачким војницима, али је страдало и локално цивилно становништво (Сапундџијев, 2008, стр. 190–191; *The Private War Journal of Generaloberst Franz Halder...*, 1950, стр. 55; Филов, 1990, стр. 303). Због анектирања подручја у југоисточном делу земље и уступања територије са које је извршен напад на Југославију, југословенска влада, услед ратних прилика, тек је 4. маја званично објавила рат Бугарској, раскинувши раније пактове о вечитом пријатељству (Stojiljković, 1989, стр. 51). Све до уласка совјетских снага у Софију у септембру 1944. године, југословенско-бугарски односи били су ратни.

Британско-совјетске противуречности

Одмах након немачког напада на Пољску, у септембру 1939. године, Бугарска је у очима Велике Британије важила за „балкански кључ“, баш као што ће то, према речима Ентонија Идна, министра иностраних послова, бити Краљевина Југославија нешто касније (Morewood, 2013, стр. 45). Међутим, за разлику од Југославије, један део бугарског грађанства имао је позитиван однос према комунистичкој идеологији услед традиционалних симпатија према Русији и славјанству. Такво јачање совјетског утицаја у Софији није било прихватљиво Великој Британији, премда га је прећутно подржала зарад виших циљева (пре свега окретања од Немачке – прим. аут.) услед јачања комунистичког фактора.⁹

Будући британски рад на обједињавању антихитлеровских и антикомунистичких снага на Балкану био је повезан са великим компликацијама. Још приликом формирања новинске агенције „Британова“, чије се седиште налазило у Београду, а један огранак и у Софији, Британска обавештајна служба започела је своју сложену активност. Првенствени циљ Лондона био је да се Бугарска задржи као неутрална земља или да се приближи Краљевини Југославији не би ли се заштитила територија Грчке, а самим тим и интереси Уједињеног Краљевства (Barker, 1977, стр. 57–58).

Британци су своју политичко-пропагандну активност на тлу Бугарске спроводили углавном посредством земљорадничке странке и крила које је предводио др Георги Димитров Гемето. Подршку су добијали и од

⁹ Основни совјетски захтеви по питању Бугарске били су да Немачка гарантује склапање совјетско-бугарског споразума према којем би се обезбедила сигурна зона на Црном мору – на граници према СССР, уз формирање поморских база за копнене и морнаричке јединице на Босфору и Дарданелима (James Sontag & Stuart Beddie, 1948, стр. 258).

официра Дамњана Велчева, као и појединих припадника левог крила ВМРО-а (Калинова, 2011, стр. 259; Barker, 1977, стр. 57–58). Упркос активном обавештајном и пропагандном раду, британске наде у стварање једног неутралног балканског блока изјаловиле су се изненадним падом Француске (1940). То је аутоматски Румунију приморало на територијалне уступке Совјетском Савезу, Мађарској и Бугарској и навело на отказивање Балканског пакта и претходног британског јемства (Barker, 1977, стр. 29).

Хапшење припадника Бугарског земљорадничког савеза, који нису скривали своје пробританско опредељење, у фебруару 1941. године, чиме се бугарска проосовинска влада видно додворила Немачкој, представљало је и једну врсту пробе совјетске лојалности према Хитлеру и поштовање пакта Рибентроп–Молотов, склопљеног у предвечерје напада на Пољску. Пошто овом приликом Совјети нису желели да се мешају, било је јасно да су заправо прећутно подржавали неуспели пробритански пуч у Бугарској (Калинова, 2011, стр. 259–261).

Совјети су били уздржани на све учесталије британско мешање које је имало крајњи циљ окретање постојећих влада балканских земаља против Немачке. Совјетски уплив у Бугарској додатно је заоштрио већ уздрмане совјетско-немачке односе по питању Финске и Турске. Стаљин је најпре показао разумевање за бугарске захтеве према Румунији и за њен приступ Егејском мору, обећавајући да ће је у томе подржати на међународној конференцији и осигурати њену неутралност. Усмеравајући своје деловање против француског и британског утицаја, Совјети су такође своје деловање усмерили и против немачких интереса (Калинова, 2011, стр. 259–261).

С друге стране, уједињење југословенских и бугарских националних (антигерманских и антисовјетских) снага ишло је једино у прилог Великој Британији, нипошто Совјетима, и притом није представљало новитет. Читав процес већ је био виђен у претходном рату. Након што је Бугарска приступила Тројном пакту, а Краљевина Југославија била нападнута, а затим и окупирана, стратегија Велике Британије сводила се у најкраћем опису у покушајима да преко националних снага које нису признале окупаторску власт у обема државама, као и у Грчкој и Албанији, спречи немачко експанзионистичко деловање и припреми територију за евентуално искрцавање и потискивање немачке војске према јужним границама Трећег рајха (Калинова, 2011, стр. 262).

Закључак

Велика Британија је заштиту својих дугорочних интереса у југоисточној Европи базирала на могућности пропасти Совјетског Савеза услед незадрживог немачког напредовања на Источном фронту, довођењем СССР-а

пред „смртну опасност” и могућношћу да се рат врло лако може завршити једним миром којим је требало осигурати и сачувати своје интересне сфере (Калинова, 2011, стр. 258–262).¹⁰

С друге стране, таква британска делатност побудила је реална, али, испоставиће се, и узалудна надања националних групација (осим у Грчкој) да се ове државе након савезничког тријумфа неће препустити совјетској интересној сфери. Уз одобравање Британаца, родиле су се и идеје о једној великој Балканској унији између Југославије и Бугарске, где би доминирајућу улогу имала Краљевина Југославија са династијом Карађорђевић. Нечему таквом се др Георги Димитров Гемето, вођа савеза „Пладне”, није супротстављао. Велика Британија је имала у виду и амерички план, по којем би се дуготрајна неутралност Турске окончала десантом са ове територије на Бугарску не би ли се она ослободила нацистичко-фашистичког ропства. Поред тога што би Немачка морала да помера своје снаге, Западна коалиција би добила још једног савезника. Черчил је због тога у једној посланици најавио Стаљину да је предуслов за успешан десант на Балкан управо привлачење Турске на своју страну (Barbieri, 1965, стр. 24, 28; Калинова, 2011, стр. 258–262).

У дефанзивној фази активности совјетске војске на Источном фронту, Велика Британија је поспешивала антиосовинску делатност на Балкану играјући на карту југословенских и бугарских земљорадника, у ишчекивању великих догађаја, како у Југославији (могуће искрцавање на Јадрану) тако и у Бугарској (искрцавање на Додеканеским острвима). Помоћ националним снагама, нарочито зближавање присталица југословенског и бугарског земљорадничког покрета, био је природни сплет околности. Према британској стратегији и плановима, водио је ка стварању једног ширег блока националних одреда за антиосовинско деловање услед могуће инвазије у том делу Европе. Таква инвазија била је најављивана и Стаљину. Совјетски вођа је одобравао, мада је био свестан да ће, уколико британски планови буду реализовани, у свим тим државама комунисти бити маргинализовани или жртвовани.

Необјављени извори

Централен Државен архив – София

Фонд Околийско управление – София (1902–1944)

Војни архив Београд

Фонд Немачка архива; микрофилмована документа Националног архива у Вашингтону

¹⁰ Израз „смртна опасност” лично је употребио Стаљин у једној посланици коју је 3. септембра 1941. године упутио Винстону Черчилу. Треба нагласити и то да су Британци рачунали на могући мир са Немачком и поред обавезивања да се са нацистима не закључују никакви договори (Калинова, 2011, стр. 262; Barbieri, 1965, стр. 12, 23).

Објављени извори

- Foreign Relations of the United States (Diplomatic Papers)*, volume I (General, The Soviet Union) (1958). Washington: United States Government Printing Office – U.S. Department of State-Office of the Historian-Bureau of Public Affairs.
- James Sontag, R., & Stuart Beddie, J. (Eds.) (1948). *Nazi-Soviet Relations 1939–1941 (Documents from the Archives of the German Foreign Office)*. Washington: Department of State, Department of State Publication 3023.
- Nazi Conspiracy and Aggression*, Volume IV (*Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality*) (1946). Washington: GPO.

Шџамџа

- Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (1941), 1, 19. avgust 1941.

Лиџераџура

- Антић, Д. (2021). Априлски рат 1941. године у бугарском листу „Мир”. *Лесковачки зборник*, LXI, 161–173.
- Бјелајац, М. (2020). Лажна неутралност: Југословенска помоћ западним савезницима и Грчкој (1939–1941). *Војноисторијски иласник*, 1, 109–135.
- Гавриловић, А. (1993). Савез земљорадника и покрет Драже Михаиловића. *Гласник Срјској истџоријско-кулџурној друшџва „Њејош”*, 70, 3–20.
- Димитров, Г. (1968). Кроз бомбе и куршуме ка братству и јединству. *Гласник Срјској истџоријско-кулџурној друшџва „Њејош”*, 21, 56–59.
- Исић, М. (2013). Милош Московљевић о вођству Савеза земљорадника 1935–1941. *Токови истџорије*, 1, 11–57.
- Јанковић, М. (2011, 28. децембар). Преврат плаћен фунтама. *Вечерње новостџи*. https://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:359921-Prevrat-placen-funtama
- Калинова, Е. (2011). Антихитлеристката коалиција и сџдбата на Българија (1939–1945). *Дриновсџкий Збџрник*, IV, 258–269.
- Котев, Н. (1994). Генерал Дража Михайлович и българската опозиција (1942–1943 г.). *Военноисторически сборник*, 2, 66–77.
- Николовџ, И. (1942). *По Войната на Балканитџ въ 1941 година*. София: Военно издателство.
- Петковић, Д. (1968). Уз чланак Др. Георги Димитрова. *Гласник Срјској истџоријско-кулџурној друшџва „Њејош”*, 21, 61–63.
- Радојевић, М. (1990). Земљорадничка левица и социјално-економско питање. *Токови истџорије*, 1, 115–132.
- Сапунџџиев, И. (2008). *Германските војници в Кјостенџил (април 1941)*. Кјостенџил: Дайрект сџрвисиз.
- Симић, Б. (2005). Партијски пресџиро Југословенске радикалне заједнице. *Архив: часоџис Архива Јујославије*, 1–2, 73–77.
- Томанић, Б. (2022). *Јујославија и Бујарска 1941–1945: између сукоба и савеза* (одбрањена докторска дисертација). Филозофски факултет, Београд.

- Тончев, Т. (2009, 27. мај). Кое е бил Д-р Г. М. Димитров (Гемето)? *Земеделско знаме*. <https://web.archive.org/web/20161220181828/http://zemedelskozname.com/BZNS/?p=112>
- Трбић, В. (1996). *Мемоари казивање и доживљаји војводе велешкој (1912–1918, 1941–1946)*, књ. II. Београд: Култура.
- Филов, Б. (1990). *Дневник*. Софија: Отечествен фронт.
- Barbieri, F. (1965). *Tajna prepiska Churchill–Staljin*. Zagreb: Epoha.
- Barker, E. (1977). *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*. Zagreb: Globus.
- Görlitz, W. (1965). *In the Service of the Reich (The Memoirs of Field-Marshal Keitel)*. London: William Kimber.
- Marjanović, J. (1979). *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca. Britanski štićenik*. Zagreb–Beograd: Globus.
- Martienssen, A. (1948). *Hitler and His Admirals*. London: Secker and Warburg.
- Morewood, S. (2013). Failure of a mission: Anthony Eden's Balkans Odyssey to save Greece, 12 February – 7 April 1941. *Global War Studies*, X(1), 6–75.
- Petranović, B. (1992). *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar Beograd.
- Popović, U. (1976). *Deseti po redu: Tajna vojno obaveštajna služba bivše Jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*. Beograd: Sava Mihić.
- Stojiljković, M. (1989). *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: ISI.
- Terzić, V. (1983). *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, knj. 1. Beograd: Partizanska knjiga.
- The Private War Journal of Generaloberst Franz Halder, Chief of the General Staff of the Supreme Command of the German Army (OKH), 14 August 1939 to 24 September 1942*. (1950). Volume VI. Virginia.
- Van Creveld, M. (1973). *Hitler's Strategy 1940–1941: The Balkan Clue*. London: Cambridge University Press.
- Von Melentin, F. W. (1962). *Oklopne bitke (1939–1945)*. Beograd: Vojnoizdavački zavod JNA.

Dejan D. ANTIĆ

University of Niš

Faculty of Philosophy

History Department

Niš (Serbia)

Plans of the Great Powers and Anti-Axis Action of Yugoslav and Bulgarian Agrarian Parties in the Balkans (1940–1941)

Summary

Before and during the Second World War, there was a strong connection between members of the Agrarian Party (Yugoslavia) and the Bulgarian Agrarian National Union (Bulgarian agrarian party). The aforementioned political groups formed a bloc that, with its actions

in the Balkans, openly opposed the increasingly pronounced Nazi expansion in Europe. Although divided by political strife, the Yugoslav and Bulgarian agrarian groups stood on distinctly pro-British and anti-German positions on the eve of the Second World War. Considering the importance of their anti-Axis actions, the work reconstructs the events and processes that led to the deepening of cooperation between Yugoslav and Bulgarian agrarian parties based on available sources and literature. Special attention was paid to the plans of the great powers, primarily Great Britain, towards the Balkan states during 1940 and the beginning of 1941.

Keywords: the agrarian party; Bulgarians; Kingdom of Yugoslavia; Great Britain; World War II.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауђорсјво-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).